

Péntek Imre: 65

Születésnap összeállítás

Pomogáts Béla

Filosz születésnapjára

Nem tudom, ismeretes-e Péntek Imre zalaegerszegi barátai körében az, hogy ünnepelt költőnket és főszerkesztőnket valaha a budapesti bölcsészkaron a „Filosz” becenévvel tisztelték meg barátai. Nem csak annak következtében, hogy a filozófia szakon végezte tanulmányait: egyéniségében is hordozott valamit a nagyon tájékozott, nagyon felkészült, de látványosan szórakozott filozófusok tulajdonságaiból. Róla valóban el lehetett képzelni, miként ezt több nagyhírű filozófus példája mutatta, hogy kétfajta cipőt vagy zoknit húz a lábára, és fordítva ölti magára a pulóverét.

Szeretettel mondom ezt, nem ironikusan, hiszen a szórakozottság, a filozói létforma valahogy hozzátartozik Péntek Imre egyéniségéhez, mi több, részben ez ad hitelességet és kedvességet ennek az egyéniségnek. Talán pletykálkodhatom tovább. Valamikor a nyolcvanas évek közepén Péntek Imrével és feleségével együtt voltunk jelen a párizsi Magyar Műhely találkozóján Bécsben. Igen kellemes irodalmi összejövetelek voltak ezek, még a nagy hangon hirdetett avantgardista manifesztumok sem tudták megrontani a találkozó meghitt kollegiális légkörét. A konferencia végétél „konvojban”, azaz két autóval utaztunk tovább Svájc irányába. Valahol a bajor tavaknál letértünk az autószerdáról, hogy elkölt-sük a még hazuról hozott elemőzsiát, aztán visszaültünk a kocsiba és – előttünk Imréék – folytattuk az utat. Csakhogy Imre az autópálya menetiránnyal ellentétes sávjára tévedt, oda már nem mertem volna követni. Nagy nehezen találtunk egymásra egy parkolóban, akkor még nem volt mobiltelefon, hogy tisztázzuk a helyzetet. Szerencsére Imre is észlelte, hogy a forgalommal szemben halad, és gyorsan megszabadult a veszedelemtől.

Nos, a „filozói” mentalitás, és ez talán meglepő lehet, sohasem járt együtt azzal, hogy Péntek Imre szerkesztőként is ügyetlenkedett volna. Nem egy folyóirat szerkesztésében vállalt szerepet: kezdetben a miskolci Napjaink, majd a Fehér Megyei Hírlap kulturális rovata, még később a szombathelyi Életünk egyik szerkesztője, azután egy évtizeden át a székesfehérvári Árgus című irodalmi folyóirat felelős szerkesztője volt, mostanában meg a Pannon Tükör gazdájaként tevékenykedik. Mondhatom, mert a megyei lap kivételével valamennyi sajtóorgánium rendszeres munkatársa voltam, Péntek Imre mindenütt igen lelkiismeretes, alapos és eredményes szerkesztői munkát végzett, mi több, egyéni karaktert adott az általa gondozott orgániumoknak. Eszmei központot tudott adni a folyóiratszámoknak, izgalmas témákat jelölt ki munkatársai számára, igen jeles szerzőket tudott táborba gyűjteni. Mintha nem is egy szórakozott filosz, hanem egy rátermett, körültekintő és megfontolt Osvát Ernő szerkesztette volna ezeket az irodalmi folyóiratokat.

A jó barát és a kiváló szerkesztő mellett illő felidézni a költő arcvonásait is. Mert hogy Péntek Imre költői életművének is személyes és izgalmas karaktere van. Nemzedékének költőivel, vagyis az Elérhetetlen föld címet viselő, mára irodalomtörténeti szerepet betöltő antológia szerzőivel ellentétben, ő nem a népi költői iskola vagy a „nyugatos” líra hagyományait folytatta, nem a versszerűség megújítására törekedett, hanem a Kassák Lajos nevéhez fűződő avantgárd tradícióját élesztette fel. Ónála a személyiség és a szerep bonyolult viszonya egészen másként mutatkozott meg, mint nemzedéke más tagjainál. A közösségi szerepfelfogás helyett az izolált költőszemélyiségnek azokról az élményeiről beszélt, amelyek inkább egy városi jellegű, modern irodalmiságban szokásosak, vagy éppen minimálisra csökkentette a személyiség jelenlétét a versben, és inkább az újklasszicizmus, az avantgárd és az újnépesség utáni líra személytelen és antipoétikus nyelvét használta. A hagyományos költőszerephez alig volt köze, sőt ez a szerep kissé nevetségessé vált számára, és a versben, a versről mindig némi iróniával, öniróniával beszélt. Mindez persze nem mond ellent annak, hogy az ő költői világában is erős nyoma volt a szolidaritás érzésének, a szegények, az elesettek, a hányatott életűek iránt megnyilvánuló részvételnek, a velük való azonosulásnak.

Mindennek alighanem kettős egyéni háttere és magyarázata van. Egyfelől abban, hogy maga a fiatal költő is többnyire otthontalanul hanyódott a világban, és igen hosszú időn át nem sikerült biztos életkeretre, biztonságos emberi környezetre találnia. Az állandó vándorlás, az ismétlődő környezetváltás, az életformává mélyült idegenség bélyegétől nehezen szabadulhat a lélek, az otthontalanság érzése és hangulata Péntek verseiben rendre visszatért. Másfelől talán abban lehet megtalálni Péntek Imre izoláltabb személyiséget felmutató költészetének magyarázatát, hogy nemcsak irodalommal, hanem filozófiával is foglalkozott: ahogy az ímént mondtam, a bölcsészkaron filozófia szakot végzett, és költészetébe is minduntalan beszüremlenek a filozófiai műveltség és gondolkodás elemei. Anélkül azonban, hogy a bölcséleti költészetet művelné, versei nem filozófiai tételeket dolgoznak fel, ellenkezőleg, személyes tapasztalatainak, felismeréseinek adnak hangot, ezeknek a hátterében mindazonáltal ott rejlenek a huszadik századi ismeretelmélet, kul-

túra-bölcsélet és nyelvfilozófia bizonyos gondolatai, gondolattörédei.

Már az is a gondolkodó és nem pusztán az érzéki valóságot, a primér élményeket bemutató költőre vall, hogy Péntek egyik legfontosabb felismerése a valóság és a látszat között tapasztalt ellentmondások vizsgálatából származik. A valóság és a látszat széles körben érvényesülő ellentmondásossága egyféle „rejtetten politikai” költészetet hozott létre: Péntek Imre gyakran adott hangot közéleti bírálatának és tiltakozásának, ezt azonban olyan nyelvi játékosággal tette, hogy a másfél évtizede mögöttünk maradt cenzurális rendszer, ha tudatában volt is annak, hogy a költő a legkevésbé sem tartozik a hívei közé, eltúrte kihívó nyelvöltögetéseit és grimaszait. Péntek Imre Hozzászólásom – a Kollektív Bizottság kérdéséhez című emlékeztető verse a szovjet birodalom stratégiai retorikája után tett gúnyos kérdőjelet: „örjáratok cirkálnak az égen / védik a paprikáskrumplit a 32-es kolbással / divatjamúlt szemüvegemet / a roskadt fészert az udvaron / pincénket honnan a szén kifogyóban / a szomszéd macskáját szemetesvödörünk ellenőré / albérletünket havi 800-ért...”. hidegszik című, egykor sokat idézett versében pedig a birodalmi militarizmus végső képtelenségét, abszurd logikáját leplezte le: „fáznak a műholdak / szeretnének egy műanyag kutyaólbán / a szalma közé bújni / fázik a puszkagolyó / besurrann az emberszívbe / a finom puha húsfészekbe / melegedni”.

Ebben a rejtett konfliktusokat és nyilvánvaló képtelenségeket mutató világban a személyiség belső biztonságának is meg kellett rendülnie, kivált, hogy ezt a biztonságot, Péntek esetében, nem támasztották alá az otthonos kisvilág védelmező élményei. Ő eleve mindenből kihagyottnak, margóra szorítottak: esélytelennek tudta magát. Az esélytelen című korai szonettjében a bizonyosságot sejtető mívés szonettforma éles ellentétben áll azzal az emberi-lelki helyzettel, amelyet a vers bemutat: „Talpam alól elfordul a korong, / minden szóból ellenemre – érv lesz”. Szociálpszichopatológiai jegyzetek című hosszabb költeményében pedig mint társadalmon kívüli lényt mutatja be önmagát: „Valahol egész létemmel nem vagyok reális.” Szinte mítoszt csinál saját élehetlenségéből, nagy szóbőséggel ecsetelve azt, hogy mennyire képtelen alkalmazkodni a többi emberhez, a társadalmi szokásokhoz, a világ törvényeihez. A huszadik századi költészet egy nagy hagyománya szerint ő is a „clown” szerepében találta meg azt a lehetőséget, amely némi lelki védelmet adhat az igazságtalan és kíméletlen külvilággal szemben. Alföldy Jenő egy 1980-as dátumot viselő írásában találóan hasonlította őt a lámpással embert kereső és hordóban meghúzó görög bölcselőhöz, Diogenészhez: „ő is tüntet az igénytelenségével, így tagadja meg az emberi hívságokat, az állértékeket.”

Valóság és látszat nyilvánvaló ellentmondásainak feltérképezése, valamint a külvilággal szemben érzett, eredendő, mondhatnám: „alkati idegenség okozta azt, hogy Péntek Imre költői látásmódjában és nyelvezetében a groteszk kapott jellegadó szerepet. A groteszk poétikai és nyelvi eszközök iránti vonzódás általában mindig a biztosnak vélt vagy ennek mondott világrend megrendülésének élményéből származik, a groteszk szóképek mögöttes terében a költő kiábrándultsága, bizonytalansága, szorongásos közérzete rejlik. Péntek Imre pedig kettős szálon is ehhez a bizonytalansághoz és szorongásos világlátáshoz kapcsolódott: társadalmi és közéleti tapasztalatai arról győzték meg, hogy a humánus erkölcsi értékek igen nagy veszélybe kerültek, bölcséleti olvasmányai pedig azt sugallták, hogy az emberi létezés korábban biztonságosnak tekinthető rendje ismeretelméletileg és ontológiailag egyaránt kérdésessé és bizonytalanná vált. A groteszk így lett legfontosabb kifejezési eszközévé. A groteszk kifejezőmódra nevelték olvasmányai is, akár a hatvanas években nálunk közzismertté vált Alfred Jarry, Christian Morgenstern és Jacques Prévert, akár a hazai groteszk irodalom, így Örkény István egypercesei és a hatvanas évek pályakezdő fiatal költői körében népszerű Ladányi Mihály kései költésze.

Az adott társadalmi valóság, az érzelmek és szövegek erősen kritikai megközelítése alapozta meg azt a „nyelvkritikai” szemléletet, amely kihívó módon vetette el a költészet hagyományos poétikai és stílári jellegzetességeit, és egy újfajta „antipoétikus” versnyelv létrehozására tett kísérletet. Péntek maga is mélyen bizalmatlan volt a nyelvi kifejezéssel szemben, mintha George Steiner mondását szívlelte volna meg: „Szavak milliói mossák át agyunkat, és egynek sincs határozott jelentése”. A kommunikációs és szemiotikai válság, következésképp a nyelvkritikai attitűd eléggé általános jelenség volt a hetvenes és nyolcvanas évek magyar költészetében: a hazai Tandori Dezsónél és Petri Györgynél ugyanúgy, mint az erdélyi Szilágyi Domokosnál és Szócs Gézánál, a vajdasági Tolnai Ottónál és Ladik Katalinnál vagy éppen a párizsi-bécsi Magyar Műhely táborában Papp Tibornál, Nagy Pálnál és Thinsz Gézánál.

Az „antipoétikus” kifejezőmód, a hagyományokat élesen elvető ellenköltészet jelent meg Péntek Imre „dadaista” jellegű szövegeiben, szójátékokra alapozott rögtönzéseiben, halandzsaverseiben, úgynevezett „magnóverseiben”, amelyek az alkalmi, laza magnószövegek szerkezetét és nyelvezetét idézik fel, valamint a Magyar Műhely törekvéseinek hatására létrejött vizuális költeményeiben. Az a költői világ és az a versnyelv, amelyet Péntek Imre létrehozott, általánosságban egy felbomló világról, egy hazugságok szorításában élő társadalomról és egy lehetetlenné vált, következésképp kiüresedett nyelvről tanúskodik. Mindazonáltal a költőnek kötődései is vannak, léteznek fogalmak és eszmények, amelyekhez, noha némi ironikus hűdudvar veszi körül őket, máig őszintén ragaszkodik. Az 1995-ben közre adott válogatott kötet címadó verse: a Kényszer & képzetek, amely maga is a személyiség belső bizonytalanságáról, szinte ellehetetlenüléről tesz vallomást, talál egy kis kört, amelyben mégiscsak fellelhetők a lélek végső önazonosságának fogódzói és fogalmai: „Itt vagyok „őshonos lakó”: / fönt a régi padláson / szúrágta láda mélyén / por őrzi – ha kell, ha nem kell - / „nemzetes”

identitásom.” Ugyanez vonatkozik azokra a versekre, amelyek a „jobbak” szolidaritásának eszméjét szóltatják meg (Szigetek), a magyar történelem közelmúltjának nagy közösségi élményeit, így az 1956-os forradalom emlékét idézik fel (Elkészt sorok N. I.-nek) vagy éppen az úgynevezett „rendszerváltás” drámájával: örömeivel és csalódásával vetnek számot (Hagyaték).

Talán éppen a nagy történelmi változás hozott valami új érzést és hangot Péntek Imre költészetébe. Az utóbbi másfél évtizedben írott verseiben többnyire a visszatekintés és nosztalgia van jelen, ezekben a költeményeiben az elmúlt és elnémult ifjúságot, egykori társainak, barátainak arcát idézi fel, és elégikus módon vetve számot a múlt idővel, az összegzésre készülődik. Ennek az összegzésnek a hangján szólnak az olyan költemények, mint a tömör Özönvíz-illemkódex és az áradó emlékképeket egymás után sorakoztató és egymással elvegyítő terjedelmesebb holt verseny, és ettől az összegző szemlélettől remélhetőleg további költői műveket várhatunk. Hatvanötödik születésnapja voltaképpen arra ösztönözheti a költőt, hogy újra számot vessen eddigi útjának eredményeivel (remélhetőleg válogatott verseinek egy újabb gyűjteményével is!), és összegző módon tárja a nyilvánosság és barátai elé azokat a tapasztalatokat, amelyeket alkotói, szerkesztői pályáján felhalmozott. Ezeknek a tapasztalatoknak nem csak személyes, hanem nemzedéki értelme és jelentősége is van. A magam részéről talán arra biztatnám Péntek Imrét (és ehhez a biztatáshoz várnám a költő-szerkesztő körül élő kulturális környezet támogatását), hogy visszatekintve pályájára, amely az utóbbi négy évtized magyar irodalmának igen jellegzetes tapasztalatait mutathatja fel, összegző módon rajzolja meg azt az utat, amelyet költőként és folyóirat-szerkesztőként (irodalomszervezőként) bejárt. Érdekes lenne, ha „Filosz”, akinek igen sok és igen érdekes tapasztalata lehet a magyar vidék irodalmi kultúrájának közelmúltját tekintve, egyszer nem „filozófus-költőként”, hanem „filológus irodalmárként” nyilatkozna meg. A születésnapjok között talán helye lehet ennek a kívánságnak is.

Pék Pál

Kötés

Péntek Imrének
 „távozónak marad az árnya –
 nem lehetsz az, aki vagy.”
 (A futamodó balladája)

Halandó arcod halhatatlan
 röpülne ott, hol tegnap
 malom-alji eszemetek
 raktak birodalmat?

Földszüetek. Nem értik, a
 voltak visszanyelt szava
 lobog át a csöndön, mint a
 végítélet tébolya,
 s szétdúlja az utakat,
 ha hátraarcod: álmod,
 s magadban a feketedőt
 falak között meg se látod,
 foszlott pányvát tartod csak, de
 törvényünk még visszalop,
 s fölragyogtat utószor az
 „éretted is megvagyok”,
 s bár szögek éje fogamzik,
 s a kereszt végül itt maraszt,
 gerinced, a sorsod se tört - -

Az lehetsz már, aki vagy.

2007. március 3.